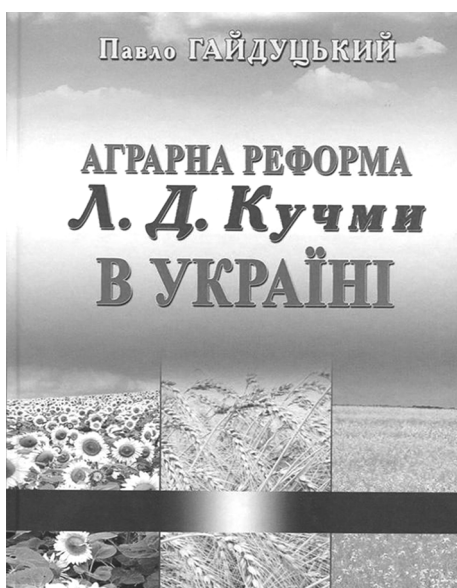

РЕЦЕНЗІЇ

РЕЦЕНЗІЯ

НА КНИГУ П. І. ГАЙДУЦЬКОГО «АГРАРНА РЕФОРМА Л. Д. КУЧМИ В УКРАЇНІ». – К. : ТОВ «ІНФОРМАЦІЙНІ СИСТЕМИ», 2015. – 448 С.

Ця книга присвячена 20-річчю початку аграрної реформи в Україні, що була проведена за часів президентства Л. Д. Кучми (1994–2005 рр.). Висвітлено передумови, ідеологічні засади, організаційні аспекти та практичні результати аграрної реформи в Україні. Особливу увагу відведено основним складовим реформи: земельній, господарській, фінансовій та соціальній реформам, а також формуванню аграрного ринку на селі. Розкрито також роль Л. Д. Кучми у здійсненні аграрних перетворень, у т.ч. на основі порівняння їх результатів із результатами Столипінської реформи. Його указ «Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у сфері сільськогосподарського виробництва (10 листопада 1999 р.)» дав старт широкомасштабному реформуванню земельних відносин. Затим ще одним указом – «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектору економіки» (3 грудня 1999 р.) надано поштовх перетворенню колгоспів та радгос-

пів у приватні структури ринкового типу. Так, цей етап був найбільш відповідальним у господарській реформі сектору економіки.

За короткий період понад 11 тис. колективних та державних підприємств стали приватними структурами, а більше 6 млн. селян – власниками землі. У 2014 р. аграрний сектор єдиний дав приріст виробництва. Обсяг виробництва зерна перевищив 60 млн. тонн. Україна серед світових лідерів з виробництва насіння соняшнику, картоплі, кукурудзи та пшениці. Сільськогосподарська продукція становить більше чверті загальноукраїнського експорту, а поповнення держбюджету країни селом перевищує його третину, стільки ж становили і валютні надходження.

Селу особливо імпонували ті укази, що стосувалися паювання земель і майна колгоспів та радгоспів, запровадження оренди земельних та майнових паїв, обов'язковості сплати орендарями орендної плати селянам за їхні паї, запровадження фінансового податку, пільгових кредитів тощо. Очевидно, громадяни, передусім селяни, як свого часу із П. А. Столипіним, пов'язували реформу з іменем Л. Д. Кучми, який ініціював її здійснення, всіляко підтримував і координував. Звідси аграрну реформу в Україні стали називати Кучмівською.

Наголосимо, що земельна реформа в Україні була дарчою (безоплатною), тому що мільйонам селян вона дарувала сотні мільйонів гектарів землі. Водночас реформа була надзвичайно масштабна, бо насамперед торкнулася десятків тисяч господарств та мільйонів трудівників села. Отож аграрна реформа була економічно напрочуд складною, соціально напруженою і політично ризикованою.

Однак вона виявилася як найбільш масштабною, так і успішною. Бо за всі роки незалежності України саме аграрна реформа Кучми була найбільш масштабною, вдалою і результативною. Це особливо зрозуміло сьогодні, через більше 10-ти років після завершення його президентства, коли стало видно наслідки господарювання в «Україні без Кучми».

Як підкреслював автор книги, саме намагання розкрити феномен кучмівської аграрної реформи, насамперед усунення неефективного колгоспно-радгоспного ладу та складові її успіху стало поштовхом для написання ним книги. Для цього також було здійснено порівняння аграрної реформи в Україні з іншими визначними реформами, зокрема зі сталинською реформою початку ХХ ст. (ліквідація общини на селі та переселення з аграрно перенаселених районів у недостатньо заселені), що свого часу охопила значну територію України. Адже сталинську аграрну реформу визнано історично важливою не лише в Росії, але й у багатьох інших країнах світу, тобто на міжнародному рівні.

Провідною метою книги є науково-практичне і публіцистичне висвітлення, вважає її автор, ідеології, організації та результатів аграрної реформи в Україні, з'ясування політичної і державницької ролі другого президента України Л. Д. Кучми в реалізації аграрних перетворень. До того ж це – перша книга зі спробою комплексно викласти суть і зміст аграрної реформи в Україні в історико-політолого-економічному контексті, розкрити своєрідну «дорожню карту» реформи, тобто від причин і передумов до способів і результатів. У процесі підготовки книги, цього справжнього посібника з організації та технології реформи, що може бути корисним для різних галузей і секторів економіки, використано майже тисячу джерел.

Унікальною і цікавою є саме структура книги. Так, у Передмові «Дві реформи ХХ століття: Сталинська і Кучмівська» мовиться, чому аграрну реформу Росії початку ХХ ст. назвали Сталинською. Бо Росія довго чекала на реформи через незавершеність селянської реформи 1861 р., відбулися великі потрясіння – війна 1904 р. і революція 1905 р. А далі реформа чекала на Сталіна, хто він, чийм

іменем названо реформу. Важке губернаторство на Саратовщині, сприйняття селянських настроїв; якщо не реформа, то революція, початок парламентської «демократії», боротьба з хаосом, за реформи і проти революції; від революції до реформи – ліквідація общини, полеміка з Левом Толстим про філософію реформи, ставка на хутори і переселення. Такі складові Передмови.

Другий розділ висвітлює питання, чому реформу в Україні називають Кучмівською. Йдеться про тернистий шлях до реформи, яка «чекала» на Кучму; родом від землі, із села, із бідноти, студентські відробітки на селі, згодом аграрний цех «Південмашу»; у вирі аграрної політики – депутатський досвід, прем'єрський внесок, урядові аграрні декрети, підготовка до реформи, президентські аграрні укази. Як наслідок, Кучма повернув селянам землю, відібрану ще більшовиками, вони стали орендодавцями землі. Він був за ринок, проти «базару», вважав, що Земельному банку бути, але якому. Далі мовиться про перетворення колгоспів у приватгоспи, розколгосплення, або деколективізація, селянам – майнові паї; проти хуторів, але за фермерство, чому не кооперативи, а товариства.

Окремо розповідається про повернення держави обличчям до селян, якою вона має бути (селянам організували ринок, запровадили фінансовий податок, пільгове кредитування, спрямовували бюджетні дотації і субсидії на модернізацію, сприяли розвитку села, турбувалися про добробут селян). Тут же подано переваги Кучмівської реформи над Сталинською, подібності та відмінності між ними, ґрунтовність нормативно-правового забезпечення, масштабність і результативність реформ, статистична оцінка і феномен її успіху. Також йдеться про команду Кучмівської реформи, спершу про лідера-реформатора і його політичну волю, затим – про команду компетентних і відповідальних фахівців.

У наступному розділі висвітлюються передумови реформи, зокрема, уроки соціалістичних псевдореформ, досвід реформ у країнах Європи, аграрна криза, підготовка реформи. У розділі про аграрну реформу підкреслюється, що українські селяни споконвіку володіли землею, навіть за царизму отримували її.

Більшовики забрали землю у селян, а Кучма повернув її їм. Наголошується, кому і чому ведеться її паювання, про феномен оренди – головний не власник, а господар. Акцентується увага на міфах парцеляції і загрозах латифундації, наголошується, що власність без ринку мертва, мовиться про нескінчений мораторій, про державний контроль як захист від спекуляції, про ринок як альтернативу базару, а також про земельну іпотеку і земельну «соціоекономіку».

У розділі про господарську реформу висвітлюється общинний анархізм колгоспів, про те, що колгоспи юридично ліквідували, а матеріально зберегли, чому і кому потрібне паювання, розкрито українську модель реформи, малого бізнесу на селі, переваги і ризики агрохолдингів.

Окремо йдеться про формування аграрного ринку: боротьба за нього, створення біржового ринку, розвиток інфраструктури ринку, легалізація зовнішньої торгівлі для аграріїв, державне регулювання ринку. Щодо фінансової реформи в АПК, то даються відповіді, навіть вона потрібна аграріям, про простий і помірний фінансовий податок, повернення ПДВ на модернізацію, пільгові кредити на розвиток, дотації на інноваційні програми, субсидування лізингу та придбання техніки, курс на європейську систему підтримки. У розділі про соціальну реформу на селі аналізуються причини деградації українського села, визначаються шляхи до європейського села, добробуту селян; висвітлюється ефективність реформ через економічне зростання і фінансове оздоровлення.

У Післямові йдеться про боротьбу за реформи, її світові уроки, про український феномен політизації реформи, боротьбу селян за землю, «плач» за колгоспами, ринок як конкуренцію, утриманство і підтримка як різні речі; доводиться, що село – це не колгосп, а реформи – це самопожертва в контексті іноземного досвіду і порад Україні. Нарешті автор сформулював висновки, оцінки та пропозиції.

Головним напрямком боротьби за реформи є боротьба з корупцією. Її подолання в Україні є не тільки метою чи предметом реформування, а головним засобом будь-якої реформи, є тестом на державність. Якщо цього

немає, вважає автор, тоді реформа ризикує перетворитися на революцію. Агресивною, ідеологічно гострою, що не мала меж цинізму, була боротьба за аграрну реформу, за реформування колгоспів і радгоспів, адже вони були класичним, ідеологічним зразком соціалізму на селі: власність в колгоспах – колгоспна, а фактично – державна, управління формально колективне (демократичне), а фактично – компартійне. Це була організаційна форма пролетаризації селян та руйнування їх генетичної прив'язки до власності і землі.

Якщо Передмова книги має характер історичного екскурсу, то Післямова більше адресована нинішнім і майбутнім реформаторам. Її автор, як один із провідних фахівців команди Кучми, головний акцент робить на реформу як неминучу боротьбу, застерігає реформаторів від фанфаронства, показухи та популізму, прагне вселити організаторам реформи віру в історичну справедливість, об'єктивну закономірність і державницьку цінність їх зусиль. Крім боротьби, реформи – це самопожертва реформаторів передусім політичним інтересам. Якщо для суспільства найчастіше реформи – це виклик, то для реформаторів – це майже гарантований політичний вирок. Проте, очевидно, саме в цьому й полягає справжній державний патріотизм реформаторів.

Книга виконана бездоганно, відібраною мовою, взірцево оформлена, багато ілюстрована, вона є справжньою знахідкою, показником для науковців, політологів, істориків, економістів, аспірантів, студентів, широкого кола читачів, яких цікавлять питання аграрної політики та державного будівництва в країні.

В. П. ШКВАРЕЦЬ

*доктор іст. наук, професор,
Заслужений діяч науки і техніки України,
дійсний член УАІН,
лауреат премії імені М. М. Аркаса
м. Миколаїв*

Г. М. МАРИНЧЕНКО

*кандидат іст. наук, ст. викладач
кафедри історіографії та джерелознавства
Миколаївського національного
університету ім. В. О. Сухомлинського
м. Миколаїв*